

АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИНИ СУГУРТА ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МОҲИАТИ

Рахимов Ойбек Бахтиёрович,

Урганч давлат университети мустақил изланувчиси,

oybekbfa@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада автотранспорт воситаларини сугурта қилишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти очиб берилган. Шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизимида автотранспорт сугуртаси қўлланилиши ва истиқболлари атрофлича ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Сугурта, молия, ижтимоий-иқтисодиёт, иқтисодиётни ривожланиши, тўлов, йўл транспорт ходисаси, ижтимоий химоя.

SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF MOTOR VEHICLE INSURANCE

Rakhimov Oybek Bakhtiyorovich

An independent researcher at

Urganch State University,

oybekbfa@gmail.com

ABSTRACT

The socio-economic nature of motor vehicle insurance is disclosed in the article. Also, the application and prospects of auto transport insurance in the socio-economic system of the country are covered in detail.

Key words: Insurance, finance, socio-economics, economic development, payment, road transport phenomenon, social protection.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ АВТОСТРАХОВАНИЯ

Рахимов Ойбек Бахтиёрович,

Независимого исследователя

Ургенчского государственного университета,

oybekbfa@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыта социально-экономическая природа автострахования. Также подробно освещены применение и перспективы автотранспортного страхования в социально-экономической системе страны

Ключевые слова: *Страхование, финансы, социально-экономика, экономическое развитие, оплата, феномен автомобильного транспорта, социальная защита*

Кириш. Ўзбекистонда амалга оширилган ислохотлар натижасида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида янги муносабатлар вужудга келди. Шу жумладан суғурта соҳасида олиб борилган ислохотлар натижасида янги миллий тизим таркиб топи ва шакллантирилди. Ушбу тизимнинг таркибий қисмларидан бири сифатида бозор муносабатлари тамойилларини ўзида акс эттирувчи суғурта хизмати оид қонунчилик тизими яратилди. Унда суғурта хизмати нафақат давлат томонидан амалга ошириладиган фаолият сифатида, балки барча шахслар томонидан амалга оширилиши мумкин бўлган эркин тадбиркорлик фаолияти шакли сифатида белгиланди. Суғурта фаолиятини юритишга доир бу эркинлик ўнлаб нодавлат суғурта хизмати кўрсатиш

компанияларининг ташкил топиши ва фаолият юритишига имкон яратиш билан бир пайтда суғурта хизматида бўлган талаб ва эҳтиёжни ҳам кескин ортишига, мамлакатимизда суғурта хизмати бозорини тез шакллана бошлаши ва ривожланиши учун шарт-шароит яратди.

Инсон кутилмаган автохалокатнинг қурбони бўлиши, тўсатдан жиддий тарзда соғлиғини йўқотиши, тадбиркорлар эса бозор иқтисодиёти шароитидаги кескин молиявий ўзгаришлар натижасида катта миқдордаги маблағларни йўқотишлари мумкин. Ҳар бир инсон ана шундай бахтсиз ҳодисаларни бартараф этишга ҳамма вақт ҳам тайёр бўлавермайди. Айниқса инсоннинг молиявий жиҳати ҳар доим бундай йўқотишларнинг оқибатини бартараф этишга қодир бўлмайди. Ана шундай ҳолларда бундай инқирозлардан чиқиб кетишда суғурта фаолияти асосий роль ўйнайди.

Маълумки, савдо муносабатларини ҳудудий ўзаро яқин жойлашган мамлакатлар ўртасида такомиллаштириш мақсадида юкларни етказиб беришда, автомобил транспортдан фойдаланиш жаҳон мамлакатлари иқтисодий муносабатларида катта аҳамият касб этади. Мамлакатимизда Буюк Ипак йўлининг қайта тикланиши ўз навбатида Ўзбекистоннинг бошқа хорижий мамлакатлар билан савдо-иқтисодий алоқаларини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Ўз навбатида халқаро савдо муносабатлари ривожидан автотранспорт воситаларининг ўрни беқиёс. Бу эса бугунги кунда автотранспорт воситаларини суғурта қилиш тизимини халқаро талаблар даражасига олиб чиқишни тақозо этади. Суғурта соҳаси иқтисодиётимизда бўлаётган барча жараёнлар ва ўзгаришларни ўзида акс эттиради

Юқоридагилардан келиб чиқиб, бозор иқтисодиёти шароитида автотранспорт воситаларига ва (ёки) автотранспорт воситаларидан етказилган зарарнинг суғурта шартномалари доирасида қопланиш жараёни, яъни суғурта даъволарини кўриб чиқиш жараёни давлат ва жамият ҳаётининг ажралмас қисми бўлганлиги сабабли долзарб аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

Ўзбекистон Республикасида суғурта муносабатлари босқичма-босқич такомиллаштирилмоқда. Республикамиз ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида автотранспорт суғуртасида даъво ишларини кўриб чиқишга қаратилган бир қатор илмий-назарий ҳамда амалий тадқиқотлар олиб борилмоқда ҳамда ушбу олиб борилган изланиш натижалари амалиётга кенг жалб қилиниб келинмоқда.

Мазкур масалаларга доир илмий ишларнинг қисман мавжудлигига қарамай, автотранспорт суғуртасида даъво ишларини кўриб чиқиш тушунчаси, автотранспорт суғуртасида даъво ишларини амалга ошириш тартиби, автотранспорт суғуртаси бўйича мажбуриятлар, автотранспорт суғуртасида даъво ишларини кўриб чиқишни амалга ошириш шартлари ва тартиби каби масалаларнинг ўзига хос жиҳатларини илмий ўрганиш, таҳлил қилиш ва муайян фикр-мулоҳазалар бериш эътибордан биров четда қолмоқда.

Автотранспорт суғуртасининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти масаласи умумий суғурта масалалари қаторида бир қатор олимларимиз томонидан у ёки бу даражада ўрганилганлигини кўриш мумкин. Жумладан, Ашрафханов Б.Б., Мирсадыков М.А., Абдурахманов И.Х., Сабиров Х.Р., Джакупов М.Р., Шеннаев Х.М.² ва бошқалар томонидан ушбу масаланинг айрим қирралари у ёки бу томонидан очиб берилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари олимларидан Федорова Т.А., Сплетухов Ю.А., Дюжиков Е.Ф., Гвозденко А.А., Турбина К.Е., Скамай

² Мирсадыков М.А., Мирсадыков М.М. Страховые имущества: практическое пособие. – Т., 2014. – С. 251.; Мирсадыков М.А., Ашрафханов Б.Б. Современное состояние и тенденции развития страхового рынка Узбекистана. Страховое дело. – Т., 2001. №11. – С. 251.; Мирсадыков М.А., Страховые риски: Словарь-справочник. Ассоциация профессиональных участников страхового рынка Узбекистана. – Т., 2010. – С. 108.; Абдурахманов И.Х. Ўзбекистонда жавобгарликни суғурталаш механизмини такомиллаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияга автореферат. – Т., 2010. – 20 б.; Собиров Х. Суғурта: 100 савол ва жавоб. – Т.: Меҳнат, 1998. – 160 б.; Джакупов М. Страховой рынок Узбекистана: механизм регулирования. Рынок, деньги и кредит, – Т., 2003. – №5. – С. 38-40.; Шеннаев Х.М., Баймуратов Т.М. Суғурта иши. – Т.: “Turon-Iqbol”, 2006. – 276 б.

Л.Г., Мазурина Т.Ю., Грищенко Н.Б. ва бошқалар³ томонидан эса ушбу масала қисман тадқиқ этилган. Бундан кўриниб турибдики, тадқиқот мавзусининг ўрганилиши, унинг назарий ва амалий аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради.

Тадқиқот методологияси

Мазкур мақолада илмий-назарий асос сифатида суғуртага оид иқтисодий адабиётлар ҳамда илмий мақолалар, хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг Ўзбекистон суғурта бозорини ривожлантириш бўйича илмий асарлари ўрганилган. Мавзуни ўрганиш давомида адабиётлар қиёсий таҳлили, мантиқий ва таркибий таҳлил қилиш, гуруҳлаштириш ва қиёсий таққослаш усулларидадан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида транспорт воситаларига бўлган талаб тобора ошиб бораётганлиги кузатилмоқда. Бу эса суғурта ташкилотлари томонидан йўл-транспорт воситаларини суғурталашни оқилона ташкил этилишини тақозо этади.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг йўл-транспорт воситаларини суғурталаш мамлакатимизда иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишида ва уларни молиявий фаолиятида кўрилиши эҳтимол бўлган зарардан ҳимоялашда суғурта тизими катта аҳамиятга эга бўлган соҳа саналади.

Шу ўринда суғурта қалтисликларига ҳам тўхталиб ўтишимиз лозим. Суғурта қалтисликларидан йўл-транспорт ҳодисасида суғурталанган транспорт воситаси билан йўл ҳаракати иштирокчиси сифатида ёки у ҳаракатлангани ёхуд ҳаракатланмаганидан қатъий назар юз берган воқеа натижасида унга зарар

³ Федорова Т.А. Основы страховой деятельности. Учебник. – М.: "РСК", 2001. – С. 124.; Сплетухоу Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Страхование: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 216.; Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С. 311.; Турбина К.Е. Теория и практика страхования. – М.: изд. Анкил, 2003. – С. 178.; Скамай Л.Г., Мазурина Т.Ю. Страховое дело: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 248.; Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 316.

етказилиши тушинилади. Ёнфин эса очик олов кўринишидаги, назорат қилиб бўлмайдиган ёниш ва ўт чиққан манбадан ташқарига тарқалувчи хусусиятга эга оловдир. Суғурталанган транспорт воситаси электр ускуналаридаги қисқа туташув ёки двигатели ичида ўт олишидан юзага келадиган иссиқлик таъсирида ишлаб чиқарилган олов тарқалиб кетмаса, ёнфин бўлиб ҳисобланмайди. Суғурта қалтисликларидан портлашда газлар ва буғларнинг кенгайишига асосланган босимнинг бузғинчи кучининг намоён бўлиши ҳисобланади.

Суғурталовчи суғурта қилдирувчининг суғурта ҳодисасини келтириб чиқарган билвосита ва бошқа харажатлари жарима, ижарадаги транспорт воситасидан фойдаланганлик учун ижара ҳақи, бензин қиймати, ҳайдовчини ёллаш харажатлари, тикловчи таъмир пайтида меҳмонхонада яшаш харажатлари, хизмат сафари харажатлари, даромаднинг йўқотилиши, фаолияти тўхтаб қолишидан кўрилган зарарлар, кафолат муддати ўтганлиги муносабати билан боғлиқ моддий зарар, маънавий зарар бўйича мажбуриятларга эга эмас.

Агар суғурта қилдирувчи ҳайдовчи ёки наф олувчи тўхтаган пайтда транспорт воситаси салонини тарк этганда транспорт воситасининг эшиги ёки ойналарини очик ҳолда қолдириб кетса ёки транспорт воситасида ёки учинчи шахслар олиши мумкин бўлган жойда транспорт воситаси калитини қолдирса, калитни йўқотса ва бу ҳақда йўқолган кундан бошлаб уч иш куни ичида суғурталовчига ёзма хабар қилмаса ёки йўловчиларни ташиш бўйича тижорат билан тегишли лицензиясиз шуғулланса суғурталовчи суғурта қопламасини тўлашни тўлиқ ёки қисман рад этишга ҳақли.

Суғуртанинг бошқа соҳаларидан фарқли ўлароқ, ўзига хос жиҳатларидан бири суғурталанувчи томонидан тўланган суғурта мукофотларининг қайтишидир. Суғурта ҳодисалари содир бўлганда суғурталовчи ва мижоз ўртасида юзага келадиган муносабатларни тартибга солиш масалаларини назарий ҳамда амалий ҳолатини тадқиқ ва таҳлил этиш натижасида қуйидагиларга тўхталиб ўтиш мумкин:

Ўзбекистон Республикаси суғурта хизматлари бозорида кенг қамровли ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш турли мулкчилик шаклидаги суғурта ташкилотларининг вужудга келиш билан бир қаторда янги суғурта хизматларини йўлга қўйилишига қулай шарт-шароит яратди ва натижада;

- суғурта хизматларини жорий қилиш орқали давлат ўзининг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини бартараф этади. Жумладан суғурта соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш ҳамда мажбурий суғурта турларини жорий этиш орқали давлат қуйидаги натижаларга эришиши мумкин:

- давлат ўзининг ижтимоий-иқтисодий ҳимоя билан боғлиқ вазифаларини босқичма-босқич иқтисодиётнинг бизнес соҳасига бериб боради;

- давлатнинг иқтисодиётдаги иштироки изчил камайиб боради;

- бюджетнинг ижтимоий харажатлар қисмига тушадиган оғирлик енгиллашиб боради;

- суғурта ташкилотлари маблағларини ижтимоий-иқтисодий ҳимоя билан боғлиқ масалаларга йўналтириш ортади.

Юқоридаги вазифаларни амалга ошириш натижасида бўшаган пул маблағлари давлат соғлиқни сақлаш, инфратузилмани ривожлантириш ва бошқа муҳим соҳаларга йўллаш имконияти ҳосил бўлади.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, автотранспорт воситаларини суғурта қилишнинг иқтисодий-ижтимоий моҳиятини кўриб чиқадиган бўлсак, аҳоли турмуш даражасининг доимо ошиб бориши, транспорт воситаларининг янада такомиллашиши жаҳонда автомобиллар сонининг мунтазам ўсишига олиб келаяпти. Транспорт воситалари сонининг кўпайиши табиий ҳолда йўл-транспорт билан боғлиқ бахтсиз ҳодисалар ҳам кўпайишига олиб келади. Мана шу вазифаларни бажаришда суғурта хизмати етказилган зарарларни тез ва мақбул усулда қоплаши ҳамда жабрланувчилар учун салбий бўлган

оқибатларни бартараф этишда ҳар доим кафолатланган пул фондини таклиф эта олиши билан етказилган зарарни қоплашнинг бошқа усулларида ажралиб туради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Т.: Адолат, 2012. – 301-б.
2. Мирсадыков М.А., Страховые риски: Словарь-справочник. Ассоциация профессиональных участников страхового рынка Узбекистана. – Т., 2010. – С. 108.
3. Мирсадыков М.А., Мирсадыков М.М. Страховые имущества: практическое пособие. – Т., 2014. –С. 251.
4. Мирсадыков М.А., Ашрафханов Б.Б. Современное состояние и тенденции развития страхового рынка Узбекистана. Страховое дело. – Т., 2001. №11. – С. 201.
5. Шеннаев Х.М., Баймуратов Т.М. Суғурта иши. – Т .: “Turon-Iqbol”, 2006. – 276б.
6. Скамай Л.Г., Мазурина Т.Ю. Страховое дело: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 248
7. Собиров Х. Суғурта: 100 савол ва жавоб. – Т .: Меҳнат, 1998. – 160 б.
8. Джакупов М. Страховой рынок Узбекистана: механизм регулирования. Рынок, деньги и кредит, – Т., 2003. – №5. – С. 38-40.
9. Федорова Т.А. Основы страховой деятельности. Учебник. – М.: "РСК", 2001. – С. 124.
10. Сплетухов Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Страхование: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 216.
11. Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С. 311.
12. Турбина К.Е. Теория и практика страхования. – М.: изд. Анкил, 2003. – С. 178.
13. Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности: Учеб. пособие. – М.:

Финансы и статистика, 2004. – С. 316.

14. www.lex.uz Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

15. www.imda.uz Молия вазирлиги ҳузуридаги суғурта бозорини ривожлантириш агентлиги сайти.

16. www.tkj.uz Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тўловларни кафолатлаш жамғармаси сайти.